

**Володимир Петегирич,
Дмитро Павлів, Ігор Принада**
Поселення X-XI ст. біля с. Черчика на Яворівщині

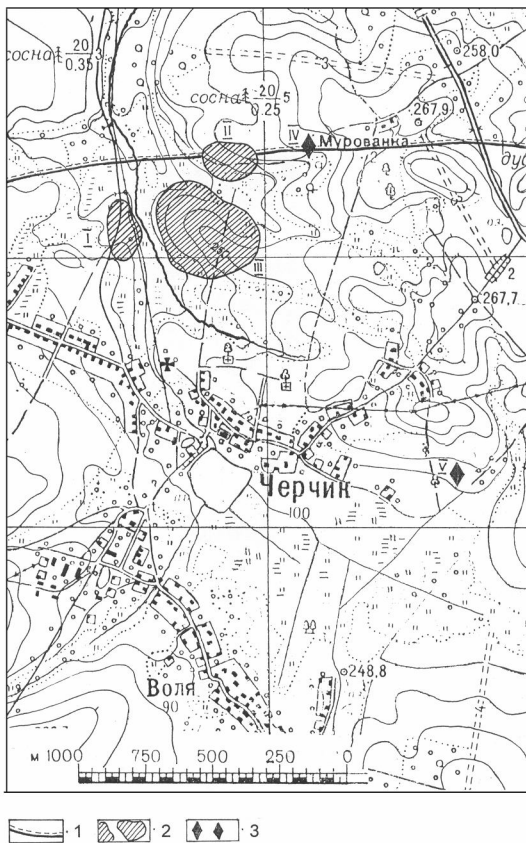
ВСТУП

У 2003 р. згідно контракту Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України з консорціумом „Трансмагістраль” проведено рятівні археологічні розкопки в зоні будівництва нової концесійної автомобільної дороги, яка проляже від Краковця на кордоні з Польщею до Львова. Перша черга цієї дороги охоплює двадцятикілометровий відтинок від кордону до с. Черчика Яворівського району Львівщини.

Попередніми обстеженнями на цій ділянці археологи інституту відкрили низку різночасових пам'яток (11 поселень, один курганний могильник, три місцезнаходження матеріалів), які датуються від доби мезоліту до пізнього середньовіччя.

Розкопки здійснено на чотирьох стародавніх поселеннях, які безпосередньо потрапили в зону будівництва. Це пам'ятки поблизу сіл Роснівки, Калинівки та два поселення біля Черчика. Загальна площа, відкрита дослідженнями на всіх пам'ятках, становила 1132 кв. км. [Петегирич, Павлів, 2004, с.39-41].

Найцікавішим виявилось поселення у Черчику. В околицях цього села роботами археологів Львівського національного університету ім. І. Франка та Інституту українознавства зафіксовано сім стародавніх поселень та два місцезнаходження матеріалів. Вони відносяться до періоду енеоліту, ранньозалізного часу, римської доби, слов'яно-руського періоду [Пелещишин, 1996, с.34-36, 44-46, 48, 60-61, 66-69, 87-91; 1998, с.15-32; 1999, с.204-216; Пелещишин, Касюхнич, Рудий, 1991, с.72-74; Павлів, Петегирич, 2004, с.11-12; Петегирич, Павлів, Войнаровський, 2004, с.14-47]. Однак у Каталозі пам'яток історії та культури Яворівського району про жодну археологічну пам'ятку з Черчика чомусь не згадується [Див. Кураш, Слободян, Чорновол, 2003].

Рис. 1. Розташування пам'яток поблизу с. Черчик.
1 – проєктована автострада;
2 – археологічні пам'ятки; 3 – місцезнаходження матеріалів
Fig. 1. Location of sites near Cherchuk. 1 – projected motorway;
2 – archeological sites; 3 – materials location

ОБ'ЄКТИ І МАТЕРІАЛИ З ПОСЕЛЕННЯ

Поселення Черчик II, яке досліджувалося 2003 р. розташоване за 0,85–0,87 км на північ від церкви в селі та за 0,5 км на захід від дороги, яка веде від існуючої автостради Львів–Краковець до с. Черчик (Рис. 1). Поселення займає пологий південно–західний схил під лісом в ур. Цапів луг і тягнеться вузьким пасом завширшки 45–50 м вздовж лісу із заходу на схід на 150–170 м. З півночі поселення обмежене лісом, з півдня заболоченою долиною, по якій протікає струмок. Із західного боку поселення спадає до долини більшого потоку в який впадає цей струмок. Східна ділянка поселення переходить у пологий підйом, який підвищуючись у східному напрямку веде до дороги в с. Черчик.

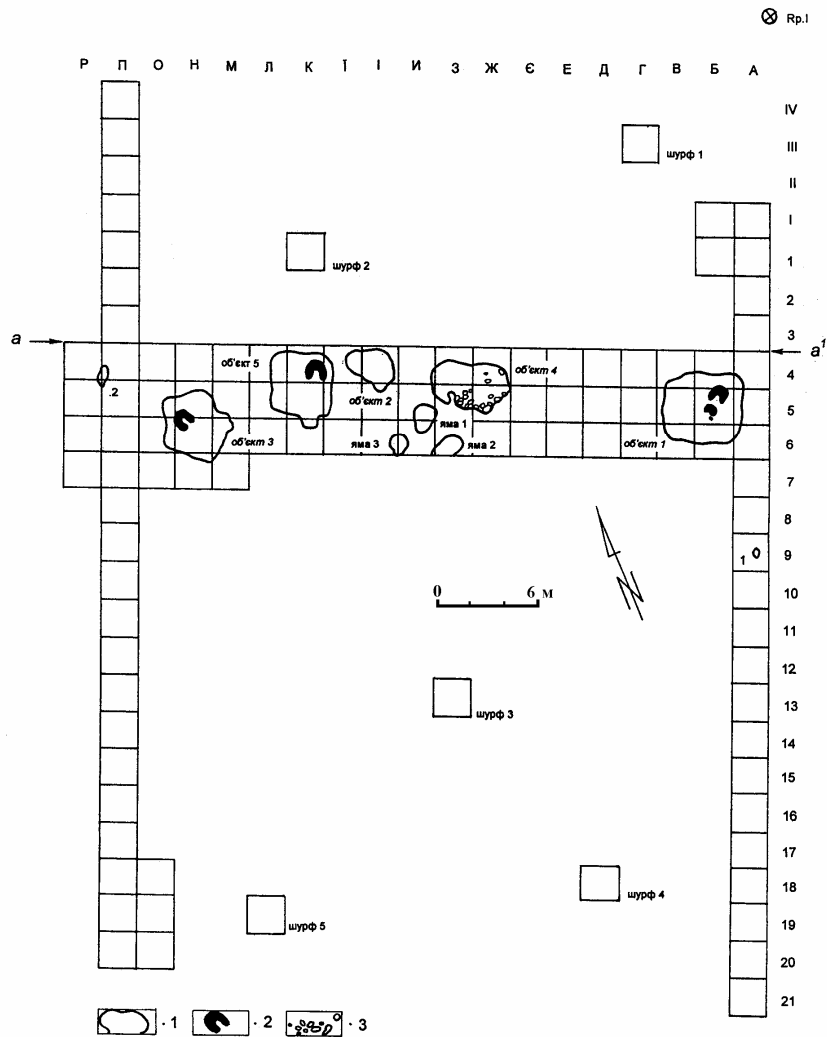

Рис. 2. Загальний план розкопу і розвідкових шурфів на поселенні Черчик II. 1 – контури об'єктів; 2 – печі; 3 – обпалене каміння
 Fig. 2. General plan of excavation and survey pits on the settlement Cherkych II. 1 – objects' contours; 2 – oven; 3 – burnt stones

Поверхня поселення слабозадернована і на ній посаджено молодий ліс. Під час поверхневих обстежень пам'ятки виявлено доволі чисельну колекцію археологічних знахідок.

Вона представлена уламками ліпного і гончарного посуду, залізними шлаками, шматками обмазки, вугликами. Кількісно переважає гончарний посуд. Він належить горщикам виготовленим з глини, у якій спостерігається велика домішка дрібного піску. Колір посудин сірий або цеглястий, випал трьохшаровий. Вінця горщиків розхилені, потовщені, манжетовидно або карнизоподібно профільовані. Два фрагменти горщиків мають вінчики простішого профілю, вони розхилені, трохи потовщені і їх зовнішній край заокруглений. Гончарна кераміка з такими ознаками характерна переважно для XI ст.

Уламків ліпного посуду на поверхні пам'ятки знайдено менше. Він товстостінний, з незначною домішкою товченого каменю у тісті. Колір посудин темнокоричневий або охристий. Внутрішня поверхня завжди темніша, зовнішня вигладжена, інколи підлощена. В одному випадку на бочку посудини зафіксовано виступ у вигляді гудза. Ці уламки можна пов'язати з матеріалами ранньозалізного періоду.

На початку розкопок поселення в його центральній частині розбито дві паралельні траншеї двометрової ширини. Вони витягнуті приблизно з півночі на південь з незначним відхиленням на північний схід відповідно до розташування поселення. Відстань між траншеями становить 32 м. Траншеї закладено так, щоб між ними опинилися п'ять шурфів прокопаних на попередньому етапі досліджень в центральній частині поселення. В процесі досліджень обидві траншеї з'єднані між собою шестиметровим розкопом і таким чином вони увійшли в загальну площу розкопу I (рис. 2). Загальна площа охоплена розкопом становить 424 кв. м., а разом із шурфами в центральній його частині та на східній і західній периферіях складає 464 кв. м. (фото. 11.) Стратиграфія розкопу на поселенні виглядає так: до гл.5–7 см залягає дерновий шар, під ним чітко простежується орний шар товщиною 25–30 см у вигляді гумусованого піску світлокоричневого відтінку, який у місцях знаходження об'єктів набирає темнішого забарвлення. На ділянках пониження денної поверхні спостерігається товстіше нашарування гумусованого піску, який підстиляють темносірі прошарки піску з попелом та вугликами у місцях розташування об'єктів. Ці прошарки мають товщину від кількох до 10–20 см. При більшій товщині їх розділяють смуги сірого піску. По всій довжині шестиметрового розкопу у північній та південній стінці під орним шаром залягає шар жовтого піску товщиною 30–35 см перемішаного з гумусованим піском орного шару. Материк у вигляді жовтого піску з рудими охристими вкрапленнями залягає на гл.60–70 см.

Об'єкти в розкопі виступають на різних глибинах. Окремі з них простежуються вже на гл.25–30 см, хоч на цьому рівні їх обриси не мають чітких форм і, як правило, розтягнуті плугом під час оранки. Археологічні матеріали трапляються від верху орного шару та в перемішаному шарі, однак їх порівняно небагато, що свідчить про добру збереженість об'єктів.

Матеріали з культурного шару представлені уламками ліпного та кружального посуду. Серед кружального посуду виділяються кілька уламків верхніх частин горщиків сірого або цеглястого кольору, які виготовлені з глини зі значною домішкою піску. Вінця таких горщиків розхилені, потовщені і їх зовнішній край зрізаний або карнизоподібно профільований, що характерно для посуду X–XI ст. Знайдено також фрагмент ручки від посудини виготовлений з добре відмученої глини і сильно випалений, можливо, від горщика доби пізнього середньовіччя. З матеріалами X–XI ст. пов'язується кам'яний брусок.

Ліпний посуд з культурного шару виготовлений з глини без домішок, добре випалений. Він охристого, світлокоричневого або темносірого кольору. Виявлено кілька вінець посудин, які за складом тіста, способом формування поверхні та формою можна пов'язати з ранньозалізною добою та періодом енеоліту.

В процесі досліджень вдалось відкрити п'ять об'єктів, три ями та окремі матеріали в культурному шарі.

Об'єкт 1 відкрито у східній ділянці розкопу (рис.1). Невиразні контури східної стіни цього об'єкту простежувалися у траншеї вже на гл. 25-30 см. Вони мали вигляд темних піщаних пасм заповнених попелом та вугликами, які розтягнуті в напрямку схід–захід під час оранки плугом. Для виявлення повних розмірів і контурів цієї споруди зроблено шестиметрову прирізку, яку згодом продовжено до західної траншеї і об'єднано у великий розкоп. Після зняття першого штиха у прирізці помічено, що цей об'єкт має своє продовження у західному напрямку. Він виступає у вигляді великої аморфної плями, яка в центральній частині має світлу пляму гумусованого піску темнокоричневого кольору, а по краях темніше оконтурення з піску, який насичений попелом та вугликами. Простежено також розтягування цих плям плугом.

На гл.0,5 м контур об'єкта отримав чіткіші обриси. На цьому рівні він має вигляд плями підквадратної у плані форми із заокругленими кутами, всередині якої виділяється приблизно округла в плані пляма з піску коричневого кольору з вкрапленнями попелу і вугликів. Слабше читається південний край об'єкту. Розміри об'єкту на цьому рівні становили: по лінії північ–південь – 4,5 м, схід–захід – 4,4 м. Округла пляма в середині об'єкту мала розміри 2,2 x 2,5 м.

При поступовому заглибленні після неодноразових скрупульозних зачисток, не зважаючи на природне розмивання та розтягування заповнення кротовинами контури об'єкту виступають виразніше. На гл.0,5-0,6 м у південно-східному куті об'єкту розчищено фрагменти звугленого дерева (колоди), довжиною приблизно 1 м, яка лежала у напрямку зі сходу на захід і простежувалася вглиб споруди. Подібні фрагменти обгорілих стовпчиків та інших дерев'яних конструкцій цієї будівлі зафіксовано на гл.0,8 м у південно-західному куті.

На гл.0,6 м у північно-східному куті простежено завал верхньої частини печі у вигляді перепалених до червоного або охристого кольору шматків глини, між якими траплялися уламки кераміки. Центральна частина заповнення будівлі насичена попелом, вугликами і дрібними шматками обвугленого дерева (фото 11). З цієї глибини, де вже чітко окреслилися контури споруди у вигляді прямокутника із заокругленими кутами, її вибирання проводилося пластично, водночас із фіксацією всіх нашарувань у стратиграфічних перерізах. Розміри об'єкту на цьому рівні становили: найбільша довжина 4,1 м, ширина 3,8 м. Обгорілі дерев'яні фрагменти в кутах біля південної стінки споруди виявилися рештками вертикальних стовпчиків і деталями дерев'яних конструкцій, які очевидно впали під час пожежі об'єкту. В окремих місцях пісок біля них від сильного вогню набрав червоного кольору. Сліди від стовпчиків зафіксовано також у північно–західному куті будівлі та поблизу печі.

На гл.0,8 м під стінками будівлі простежено виступи із материкового ґрунту (фото 11). Найкраще вони збереглися біля східної стіни, їх ширина сягає тут 50–55 см, та у південно–західному куті споруди (ширина 20–24 см). В інших місцях їх ширина становить 8-20 см (рис. 3).

Вибирання об'єкту до гл.1,1 м показало, що на цьому рівні у північно–східному куті було влаштовано своєрідну глиняну “подушку”, на якій збудовано піч. Стіни печі майже не збереглися, в окремих місцях вони фіксуються на висоту 15-20 см. При їх зведенні в глину вмуровували дрібні камінці, шматки залізних шлаків та рідше уламки кераміки. Піч мала круглу форму і звернена устям до південної стінки споруди (рис. 3). Її розміри: довжина 1,1 м, ширина 1,1 м. Черинь печі товщиною 4-8 см випалена до червоного кольору. Її розміри становили 54 x 60 см. Перед пічкою і в центральній частині споруди простежувалася округла пляма з попелу та вугликів, яка утворилася на місці передпечної ями. У північно-західному куті

споруди зафіксовано округле в плані скупчення глини товщиною 12-15 см, призначення якого невідоме.

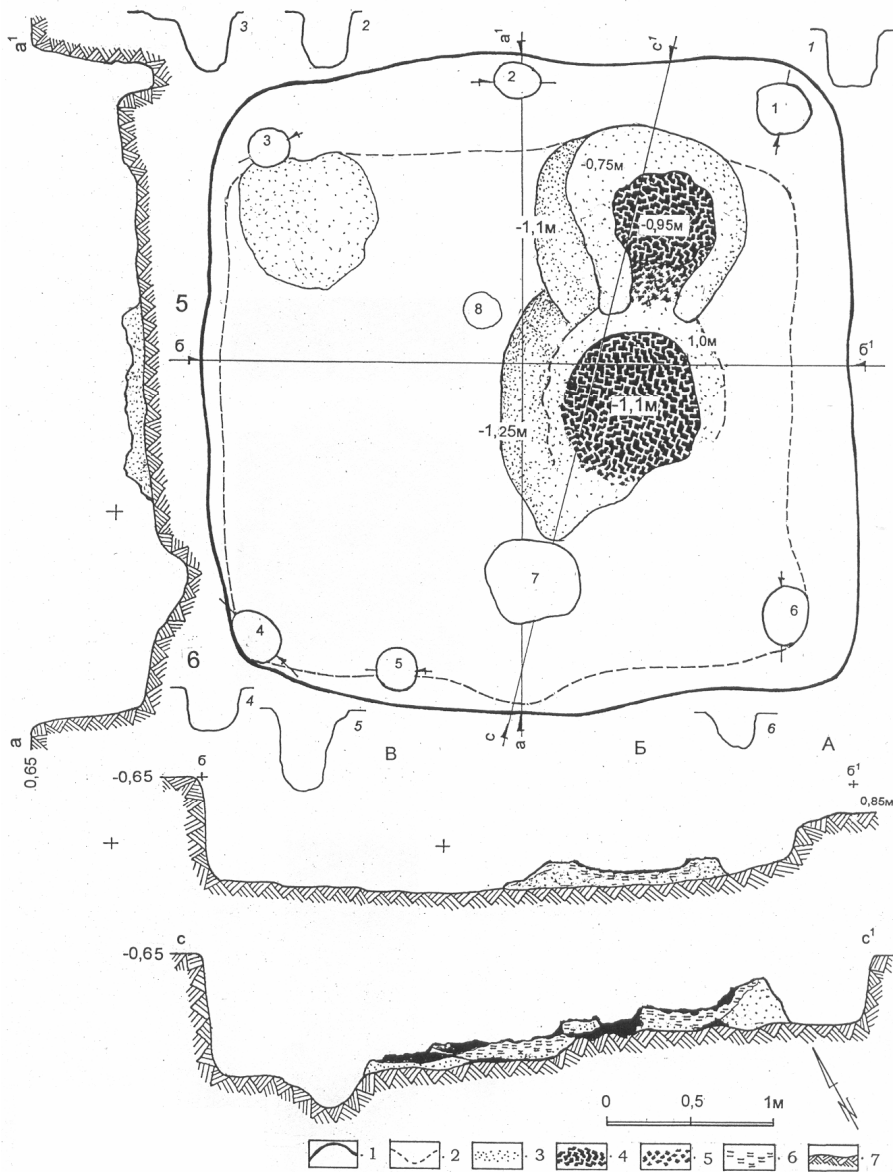

Рис. 3. Черчук II. План та переріз об'єкту. 1 – контур на глибині 0,65 м; 2 – контур на глибині 0,85 м; 3- глина; 4- черинь печі; 5- вуглики; 6- перепалена глина; 7- материк
 Fig. 3. Cherchuk II. Plan and profile of the object. 1 – contour on depth of 0,65 m; 2 – contour on depth of 0,85 m; 3 – clay; 4 – bottom of a furnace; 5 – small pieces of coal; 6 – burnt clay; 7 – main land

Розчистка передпічної ями показала, що в ній тільки до гл.10-15 см залягав інтенсивний шар попелу і вугликів, а глибше фіксується міцно збитий і випалений шар глини, який виявився черинню ще однієї печі, що теж була збудована на глиняній основі. Від цієї печі збереглася тільки велика черинь товщиною 8-12 см, випалена до червоного кольору, та фрагмент основи стінок у вигляді глиняного півкруга (рис. 3). Довжина черені – 80 см, ширина 72 см. Нижня піч

звернена устям до півдня аналогічно, як і верхня піч. Перед черінню з південного боку простежено яму діаметром 45 см і гл. 30 см, яка була заповнена попелом і вугликами.

Таким чином під час археологічних досліджень вдалося простежити два етапи функціонування цього житла, які відрізнялися як розміром, так і глибиною залягання.

На першому, ранньому етапі житло було меншим, його розміри виносили по лінії схід-захід – 3,4 м, північ-південь – 3,3 м. Нижня піч на глиняній основі була збудована ближче до східної стінки споруди. Долівка цієї споруди лежала на гл. 1,15-1,2 м. Через певний час вона була засипана 5-7 см, шаром піску, на якому влаштовано долівку більшого житла. Котлован споруди розширено найбільше у північний та східний бік, інколи на ширину до 0,5 м. За рахунок цього виникли останці материкового ґрунту біля стін споруди. Житло збільшилося до розмірів 3,9 x 3,9 м. Піч перенесли ближче до північно-східного кута і підняли вище за рахунок влаштування на товстій глиняній „подушці”. По кутах розширеної будівлі та під північною і південною стінами були вкопані стовпчики діаметром 25-30 см. В окремих місцях їх простежено на глибину до 50 см. (рис. 3).

Два стовпи біля південної стіни будівлі, розташовані на відстані 60 см один від одного, можливо фіксують вхід у споруду на

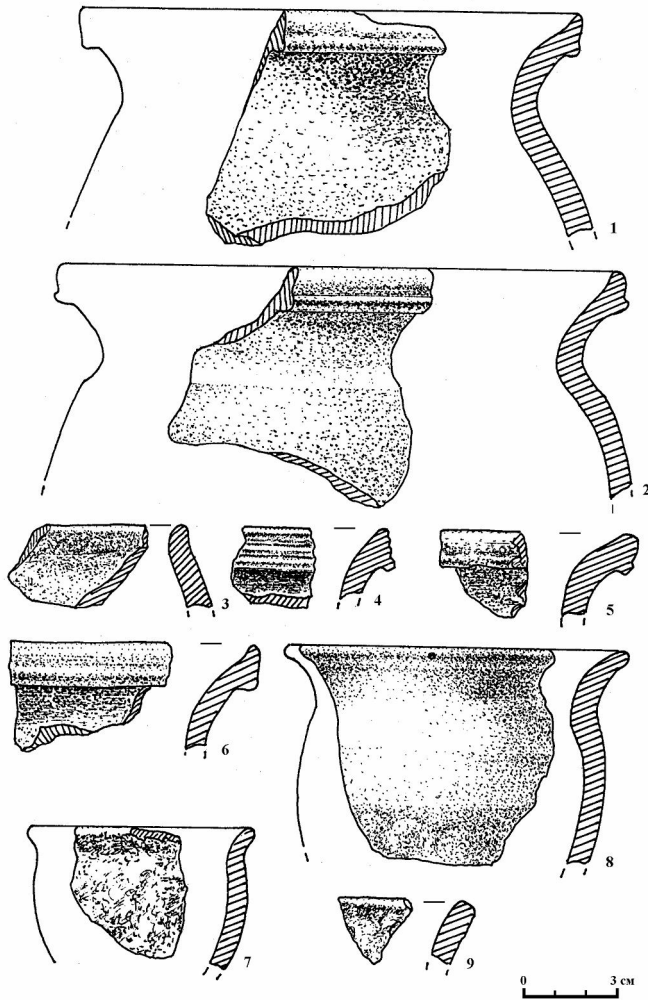

Рис. 4. Керамічний матеріал з об'єкту 1. 1-3 – завал печі; 4-5 – піч, гл. 0,8-1,1 м; 6-8 – піч, гл. 0,4-0,5 м; 9 – заповнення, гл. 0,4-0,5 м

Fig. 4. Ceramic material from the object 1. 1-3 – remains of oven; 4-5 – oven, 0,8-1,1 m depth; 6-8 – oven, 0,4-0,5 m depth; 9 – infill, 0,4-0,5 m depth

цьому місці. Слід ще одного стовпа простежено в центрі житла.

Два етапи функціонування цієї споруди засвідчують також перерізи об'єкту. За матеріалами виявленими у заповненні, на долівках та у верхній печі хронологічну різницю вловити важче. Знахідки з об'єкту 1 представлені переважно керамікою. Всього виявлено 148 уламків посуду, в т.ч. 25 ліпних, решта кружалні.

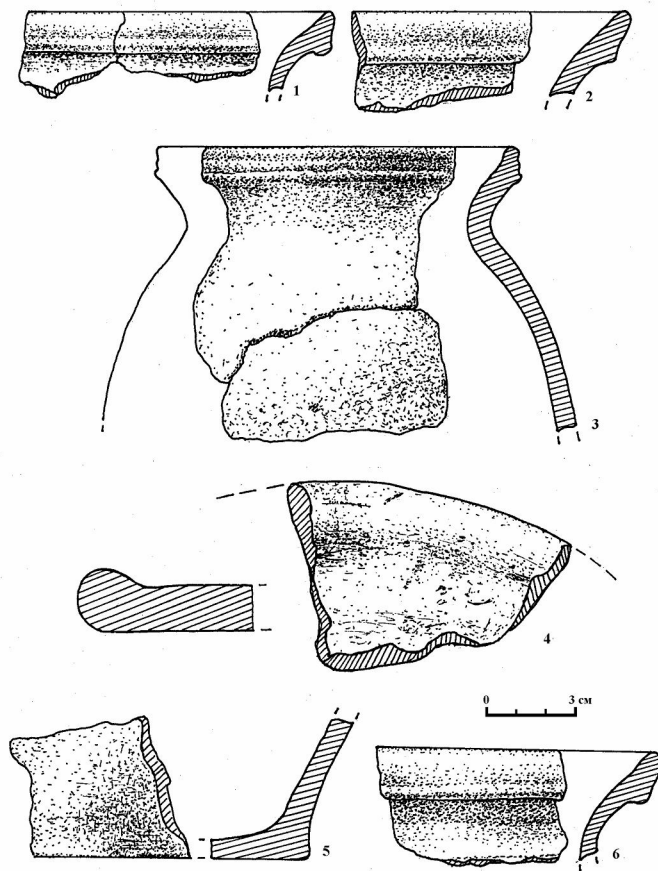

Рис. 5. Черчик II. Керамічний матеріал з печі об'єкту 1
Fig. 5. Cherchuk II. Ceramic material from the oven from object 1

великої пізнішої ями в об'єкт сталося певне перемішування матеріалів. Саме тому у верхніх шарах заповнення трапилося кілька фрагментів кераміки, які за своїми ознаками виглядають найстаршими серед кружального посуду. Можливо, вони походять з найдавнішого етапу існування споруди. Це насамперед фрагмент верхньої частини товстостінного горщика, який має слабо розхилені назовні прямі вінця зрізані по зовнішньому краю. Інший більший фрагмент належав посудині, яка своїм профілем нагадує ранньослов'янські горщики. Він має легко розхилені назовні вінця, які на краю потоншені і заокруглені, діаметр вінець 11 см (рис. 4, 8). Цей фрагмент виявлено у верхній печі, де він був вмонтований у її стінку. З верхнього горизонту заповнення походить також уламок верхньої частини великого горщика (діаметр вінець 20 см), із розхиленими назовні потовщеними вінцями, зовнішній край яких сформовано у вигляді широкого карниза з відтягнутим нижнім кінцем. Описані фрагменти належать до найстарших типів серед керамічного комплексу об'єкту, їх можна датувати другою пол. X- поч. XI ст.

У заповненні цієї споруди на гл. 0,6–0,8 м виявлено уламки верхніх частин горщиків, які є дещо пізнішими. Вони мають вінця, зовнішній край яких карнизоподібно профільований. На цьому ж рівні знайдено кілька донець горщиків, бочків посудин та шматки глиняної обмазки.

Уламки ліпних посудин трапилися у заповненні об'єкту та в печі. Серед них виділяються фрагменти вінець горщиків з тюльпановидним профілем, потоншеними і легко відігнутими назовні вінцями (рис. 4, 7, 9). При розчистці завалу печі виявлено фрагмент ліпної сковорідки діаметром 30 см з плоским дном і невисоким заокругленим бортиком (рис. 5, 4). Ці матеріали можна датувати ранньозалізним часом. Знайдено також кілька уламків ліпної кераміки, яку віднесено до енеолітичної доби (рис. 4, 3). Весь ліпний посуд в об'єкт потрапив, очевидно, внаслідок порушень культурного шару чи окремих об'єктів давніших епох при спорудженні будівлі ранньосередньовічного часу.

Визначальною для датування об'єкту 1 вважаємо кружальну кераміку. Вона представлена уламками горщиків сірого або цеглястого кольору, в тісті яких є значна домішка піску. Слід зазначити, що внаслідок вкопу

У заповненні об'єкту виявлено окремі залізні предмети. Серед них цікавою є частина коси-горбуші. Вона виготовлена з цільного шматка заліза, збереглася на довжину 15,5 см, ширина коси по лезу 2,7-3,2 см (рис. 6, 1). В місці кріплення коси до руків'я її основа звужена і відігнута під кутом. Виявлено також два ножі, від яких збереглися понижені корозією леза (рис. 6, 3,4). Призначення ще одного предмета визначити важко. Він має вигляд залізної трубки з отвором (рис. 6, 2).

Визначальними для датування об'єкту, особливо другого етапу його функціонування, є матеріали, виявлені при розчистці печі. В завалі печі знайдено два більші уламки верхніх частин горщиків, які мають відігнуті назовні вінця, край яких потовщений і карнизоподібно

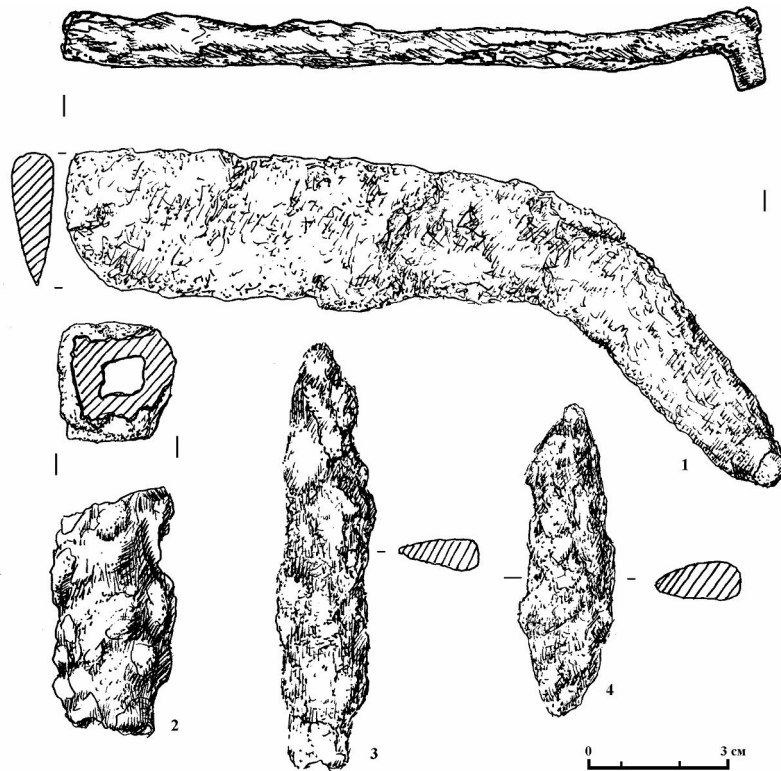

Рис. 6. Черчик II. Залізні вироби із заповнення об'єкту 1
Fig. 6. Cherchik II. Iron artifacts from infill of object 1

профілюваний. Діаметр посудин по вінцях становить відповідно 16 і 18 см (рис. 4, 1-2). Подібний матеріал виявлено в самій печі, при розчистці її череня. Крім горщиків із карнизоподібним профілюванням краю вінця (діаметр вінця від 12 до 20 см) (рис. 5, 3), трапилися вінчики, край яких оформлений у вигляді широкого манжета (рис. 5, 1-2,6). Це може вказувати на дещо давніший час їх побутування, можливо кінець X - середина XI ст. Отже на підставі кераміки об'єкт 1 датуємо в цілому другою пол. X – першою пол. XI ст. Час перебудови і розширення цієї будівлі встановити важче.

Об'єкт 2 відкрито у кв.4-5ІІ (рис. 2). Перші сліди цього об'єкту простежувалися вже на гл.0,2-0,25 м. На цьому рівні він мав вигляд плями неправильної овальної в плані форми темносірого кольору в центральній частині та світлосірого по краях. Пляма мала виразний нахил у південно-західному напрямку відповідно до природнього пониження первісної поверхні поселення. Розміри плями виносили по лінії південь-північ – 2,6 м, схід-захід – 1,8 м. Об'єкт був заповнений шматками перепаленого дрібного каміння, вугликами, попелом, залізними шлаками та уламками кераміки, перемішаними з сірим гумусованим піском.

Переріз показав, що таке заповнення простежувалося від рівня виявлення об'єкту до гл. 0,5 м. Глибше знаходився прошарок сіруватого піску товщиною 10 см, а ще нижче жовтий – материковий пісок.

В процесі розчистки об'єкту виявлено 27 уламків гончарної кераміки. Вона виготовлена з тіста із значною домішкою піску. Колір черепків сірий або цеглястий, випал трьохшаровий. Серед фрагментів кераміки з цього об'єкту виділяються кілька вінець, які добре надаються для датування. Один із них належав вузькогорлому горщику, який мав розхилені вінця, легко потовщені на краю і карнизоподібно профільовані.

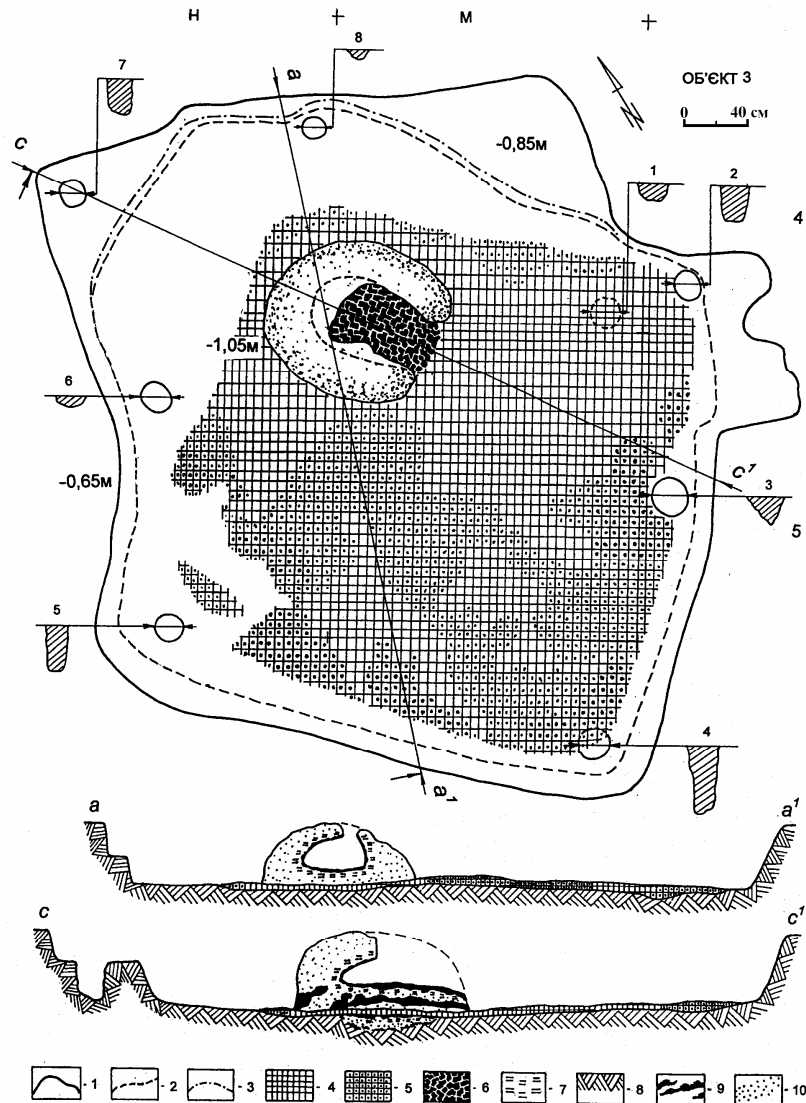

Рис. 7. Черчик II. План об'єкту 3 на гл. 1,05 м та його перерізи. 1 – контур об'єкту на глибині 0,65 м; 2 – контур об'єкту на глибині 1,05 м; 3 – піщані останці; 4 – шар подрібненого шлаку; 5 – шар шлаку з вугликами; 6 – черинь печі; 7 – перепалена глина; 8 – материк; 9 – вугілля; 10 – глина

Fig. 7. Cherchuk II. Plan of object 3 on depth of 1,05 m and its profiles. 1 – contour of the object on depth of 0,65 m; 2 – contour on the depth of 1,05 m; 3 – sandy eminences; 4 – layer of splintered slag; 5 – layer of slag with small pieces of coal; 6 – bottom of a furnace; 7 – burnt clay; 8 – main land; 9 – small pieces of coal; 10 – clay

Діаметр горщика по вінцях становить 11 см. Два інші горщики мають подібне профілювання вінця, але в них вже спостерігається виділення ледь помітної закраїнки з внутрішнього боку. Кераміка з цього об'єкту не має орнаментациї. Тільки в одному випадку знайдено уламок бочка посудини, який густо вкритий глибокими жолобками, що надають йому вигляду гофрованої поверхні. Профілі вінця горщиків з цього об'єкту дозволяють датувати

його другою половиною XI ст. Функціональне призначення об'єкту не цілком зрозуміле. Можливо, він пов'язаний з об'єктом 4, про що свідчить їх близьке розташування, подібний склад заповнення та керамічний матеріал.

Об'єкт 3 відкрито у західній частині розкопу в кв.5-6 МНО (рис. 2; фото 1). Він виступив після зачистки поверхні розкопу на гл. 0,4 м. На цьому рівні об'єкт мав вигляд неправильної овальної плями розміром 4,1 x 3 м, яка заходить у південну стінку розкопу. В заповненні об'єкту простежуються сірий, в окремих місцях темносірий гумусований пісок, перемішаний з попелом, вугликами дрібним камінням, залізними шлаками. По кольору і складу заповнення дуже подібне до об'єкту 2. Найінтенсивніше воно простежується у північно-західній частині об'єкту.

На гл.0,65 м об'єкт 3 повністю змінив свій вигляд. Він набрав форми неправильного чотирикутника з невеликим виступом назовні у східній стінці.

Об'єкт вирізнявся на фоні жовтого материкового піску з охристими вкрапленнями своїм сірим, інколи майже сіро-фіолетовим заповненням, найінтенсивнішим біля південного кута споруди. За усіма ознаками об'єкт 3 можна кваліфікувати як рештки заглибленої у материковий пісок житлової або господарської будівлі. Ця будівля була орієнтована кутами майже за сторонами світу. Південна, східна і північна стіни будівлі були легко випуклі назовні, а західна вгнута в середину (фото 13). У східній стіні простежується виступ назовні, який, мабуть, фіксує вхід у цю споруду. Кути її заокруглені. Східна стіна мала довжину 4,6 м, південна 3,6 м, західна 3,2 м і північна 3,3 м. Вхід шириною 1,1 м простежено на довжину 0,55 м, (рис. 7).

В заповненні об'єкта знаходився сірий пісок з дрібними камінцями, глиняною обмазкою, жужелицею, шматками залізних шлаків і окремими уламками кераміки. На гл.0,85 м в двох кутах будівлі при її північній стіні зафіксовано залишені тут останці материкового піску трикутної форми, але заповнення основної площі споруди йшло вглиб ще на 20 см.

В центральній частині об'єкту, ближче до його північно-західного кута простежено розвал верхньої частини глиняної печі. На глибині 1,05 м майже по всій площі споруди виступає шар подрібненого залізного шлаку та жужелиці. Він відсутній тільки між пічкою і північною та західною стінами об'єкту і на останцях материкового піску в двох кутах об'єкту (рис. 7). Цей шар шлаку вистелено по долівці споруди нерівномірно, найбільш інтенсивно він простежується у південній половині, де окремими місцями має майже чорний колір за рахунок домішки вугликів. Товщина шару в різних місцях долівки коливається в межах 3-10 см.

Після зняття шару шлаку та жужелиці в об'єкті простежено долівку у вигляді материкового щільно утрамбованого піску рудого кольору з окремими темними плямами, які утворилися внаслідок проникнення шлаку і вугликів із верхніх шарів (фото 13). На долівці будівлі, по її кутах та посередині стін простежено ямки від стовпів. Вони круглої або овальної в плані форми, вкопані на різну глибину. Діаметр ямок від 16 до 40 см. В перерізі вони півкруглі, видовжені, звужені до заокругленого дна. В одному випадку ямка мала конічно звужені стінки та гостре дно. Одну ямку простежено у материковому виступі північно західного кута об'єкту. Глибина ямок від 7 до 48 см. Помічено, що кутові ямки глибші від ямок, розміщених по середині стін. Круглу ямку діаметром 36 см і глибиною 12 см зафіксовано навпроти входу (рис. 7).

Піч в об'єкті мала підковоподібну форму (рис. 7; фото 3). Вона була збудована в такий спосіб: глиняну основу печі помістили на долівку засипану шаром подрібнених шлаків. Стінки печі зведені з глини, до якої додавали більші шматки шлаків і фрагменти кераміки. Довжина печі 1,1 м, ширина 0,85 м. Стінки збереглися на висоту 0,3-0,4 м. Переріз печі показав, що її

черинь мала два горизонти (рис. 7). Спочатку черинь було влаштовано на шарі глини поверх засипки із шлаку. Внаслідок інтенсивного використання на перепаленій до бронзового кольору глині утворився шар сажі і вугликів, який проник навіть глибше череня під шар шлаку. Через певний час поверх цієї черені вкрито шар глини, на якому теж інтенсивно горів вогонь (вона перепалена до червоного кольору).

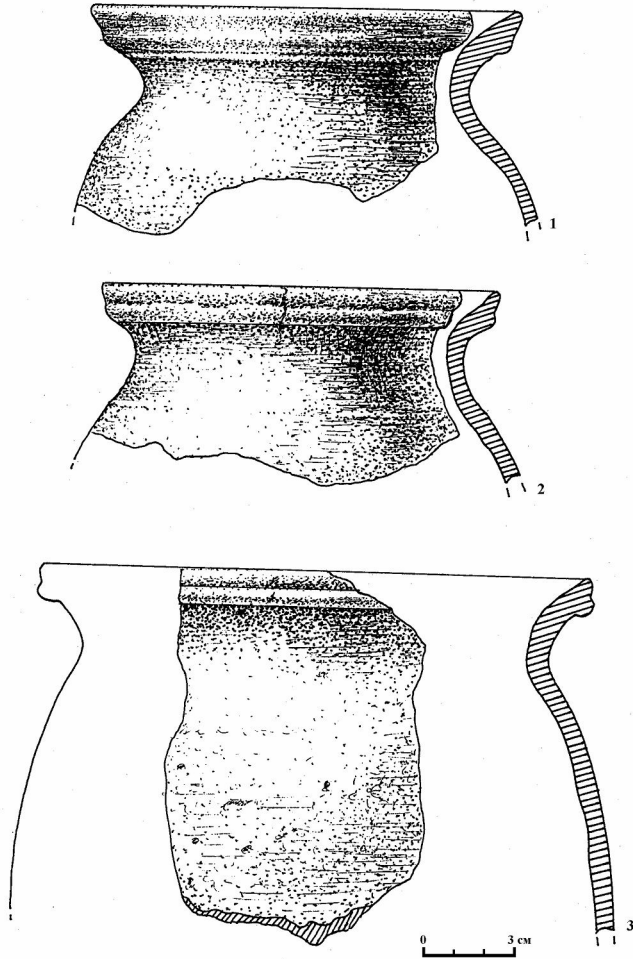

Рис. 8. Черчик II. Об'єкт 3. Керамічний матеріал з-під череня печі
Fig. 8. Cherchyk II. Object 3. Ceramic material from the bottom of the furnace

низоподібно профільований. Іноді зовнішній край вінець зрізаний. Для датування споруди найважливіші матеріали виявлено в печі та під її черинню.

Вони представлені фрагментами верхніх частин горщиків сірого, цеглястого або рожевого кольору. На внутрішній поверхні кількох посудин з під черені печі помітні темні плями від дії вогню. Діаметр горщиків по вінцях коливається в межах 10-20 см. Вінички горщиків розхилені, потовщені і карнизоподібно профільовані (рис. 8, 2-3). Хронологічно найстаршим виглядає горщик із зрізаними із зовнішнього краю вінцями, верхня частина якого виявлена в конструкції печі з північно-східного боку. В цілому весь комплекс кераміки з печі цієї споруди можна датувати кінцем X-XI ст. Враховуючи, що в черені печі були використані

перепалена до червоного кольору). Два горизонти черені печі були розділені тонким прошарком білої глини. Під верхнім черенем виявлено уламки кераміки, вмонтовані під час її поновлення. Фрагменти кераміки використані також при зведенні стінок печі.

В об'єкті 3 виявлено більше ста уламків кераміки, серед якої лише сім фрагментів ліпних посудин, які за своїм тістом, та способом формування поверхні можна віднести до епохи енеоліту (лендельська культура?) та раннього заліза. Ці знахідки потрапили в об'єкт 3, очевидно, в часі його спорудження внаслідок порушення споруд чи культурного шару давніших епох.

Чисельнішу групу складають уламки кружального посуду, який виготовлено з глиняного тіста із значною домішкою дрібного піску. Поверхня посудин має сірий або цеглястий колір. В зламі черепків помітно трьохшаровий випал.

В заповненні об'єкту серед значної кількості бочків посудин знайдено кілька уламків верхніх частин горщиків, які мали розхилені вінця, зовнішній край яких потовщений і кар-

розбиті горщики, виготовлені до часу побудови цього об'єкту, його можна датувати кінцем XI ст. Крім кераміки в черинь печі було вмонтовано кам'яний брусок.

Об'єкт 4 відкрито у кв. 4,5ЖЗИ (рис. 2). Сліди його з'явилися на гл.0,25-0,30 м у вигляді скупчення каміння та аморфної плями темно-коричневого кольору заповненої попелом, вугликами, шматками залізних шлаків. На гл.0,4-0,5 м найбільша довжина об'єкту становила 4 м, ширина 3,1 м (рис. 9). Каміння найінтенсивніше виступає у південній частині об'єкту, де воно в окремих місцях творить невеликі ділянки майже суцільної вимостки. Каміні лежали на тонкому прошарку гумусованого піску товщиною 2–7 см, під яким знаходився жовтий материковий пісок. Розміри каміння різні, діаметр їх коливається від 10 до 30 см. Каміння було настільки перепалене, що при розчистці дробилося на менші фрагменти.

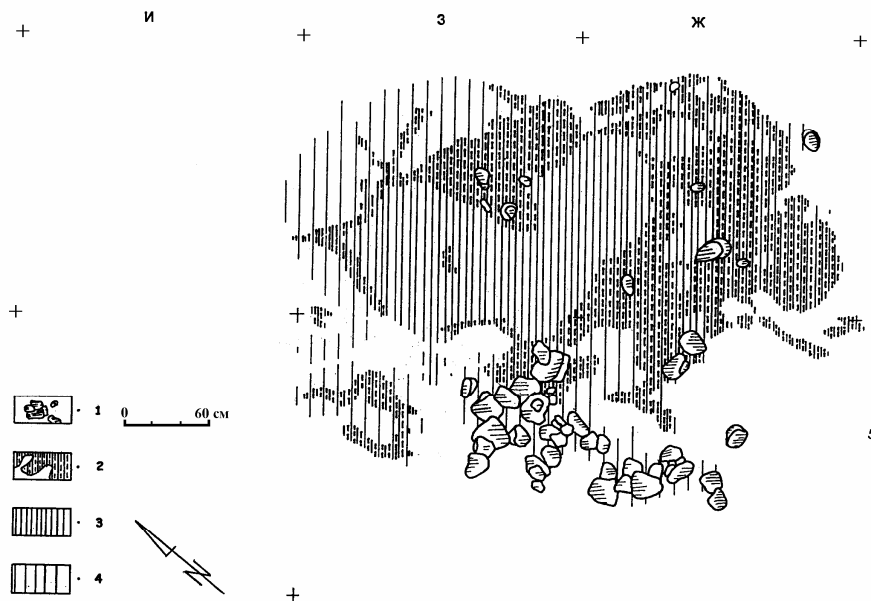

Рис. 9. Черчук II. План об'єкту 4 на гл. 0,4-0,5 м. 1 – обпалене каміння; 2 – попіл, вуглики, шлаки; 3 – гумусований пісок коричневого кольору; 4 – сірий гумусований пісок

Fig. 9. Cherchuk II. Plan of object 4 on depth of 1,05 m. 1 – burnt stones; 2 – ashes, small pieces of coal, slags; 3 – brown humused sand; 4 – grey humused sand

Після зняття каміння і зачистки об'єкту на гл.0,6 м його контури змінилися. Довжина об'єкту залишилася такою ж як на рівні 0,4-0,5 м, але він значно звужився. Його найбільша ширина виносила 1,7 м. На рівні 0,6 м простежено лише кілька невеликих каменів, більш виразно окреслилася пляма з вугілля і попелу, перекрита плямою коричневого гумусованого піску, який до свого західного і північного краю поступово змінював забарвлення до світлішого, жовтавого відтінку.

Перерізи об'єкту зроблено від глибини 0,6 м по його довшій осі та впоперек. Вони підтвердили наші припущення, що тут було споруджене майже овальне у плані вогнище з використанням кам'яної викладки. Вогнище інтенсивно використовувалося, про що свідчать сильно перепалене каміння та потужний шар вугілля і попелу, який добре простежується у перерізах. Товщина цього шару найінтенсивніша в центральній та східній частинах вогнища (25-26 см) і поступово зменшується до його західного краю. Внаслідок дії природніх факторів у перерізі помітні глибокі вклинення вугільно-попільного шару вогнища у материковий пісок.

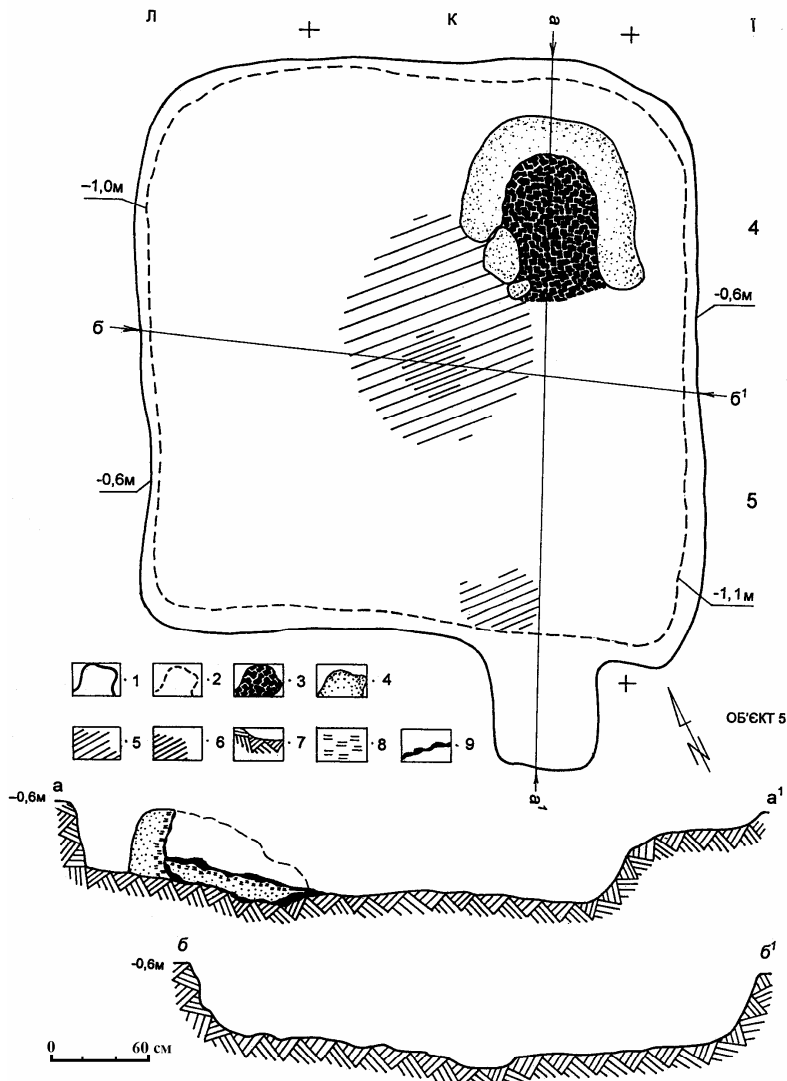

Рис. 10. Черчик П. План та переріз об'єкту 5. 1 – контур об'єкту на гл. 0,6 м; 2 – контур об'єкту на гл. 1 – 1,1 м; 3 – черинь печі; 4 – глиняні стіни печі; 5 – заглиблення; 6 – ямка; 7 – материк; 8 – перепалена глина; 9 – вуглики

Fig. 10. Plan and profile of object 5. 1 – contour of the object on the depth of 0,6 m; 2 – contour of the object on the depth of 1,1 m; 3 – bottom of the furnace; 4 – clay walls of the oven; 5 – deep; 6 – pit; 7 – main land; 8 – burnt clay; 9 – small pieces of coal

У центральну та східну частину об'єкту була вкопана пізня яма приблизно овальної форми, яка, не перерізала повністю вогнища. Заповнення цієї ями дуже подібне до ями, яка була вкопана в об'єкт 1.

В об'єкті 4 знайдено сім фрагментів кераміки і фрагмент щелепи кози або вівці. Серед кераміки трапилися два уламки ліпних посудин, поверхня яких вигладжена, сірого або кремового відтінку, внутрішня поверхня темніша. В тісті не має грубих домішок. Ці черепки,

очевидно, потрапили до об'єкту 4 із культурного шару ранньозалізного часу, який простежується на пам'ятці. При розчистці об'єкту 4 на гл.0,3-0,4 м виявлено п'ять уламків кружальних посудин сірого або цеглястого кольору, в тісті яких є значна домішка дрібного піску. Серед них зберігся фрагмент верхньої частини горщика, із розхиленими, потовщеними і карнизоподібно профільованими вінчиками, який датує об'єкт.

Об'єкт 5 відкрито у кв.4-6ІКЛ (рис. 2). Контури цього об'єкту у вигляді чотирикутника простежено після детальної зачистки на гл.0,55-0,6 м. Він вирізнявся більш темним кольором на тлі жовтого піску за рахунок вмісту у його заповненні попелу, вугликів, обмазки, дрібних решток згорілого дерева, які особливо чітко виступали у північно-західному куті та вздовж південної стінки об'єкту. На цьому рівні у північно-східному куті виступив шар збитої глини півкруглої форми шириною 20-26 см, випалений по внутрішньому контуру до червоного кольору. Південна стіна об'єкту має виразний виступ назовні шириною 65-66 см і довжиною 72 см (рис. 10). Розміри об'єкту по лінії північ-південь – 3,5 м, зі сходу на захід – 3,42 м. Площа споруди виносить майже 12 кв.м. Розчистка об'єкту показала, що він використовувався як житлова будівля з глиняною пічкою у північно-східному куті та входом у вигляді вузького коридорчика з південного боку (фото 14). Стінки житла були вкопані у материковий пісок на гл.0,4-0,5 м, вони коритоподібно звужуються до дна, яке залягає на гл.1-1,1 м. Долівкою служив жовтий материковий пісок з темно-охристими вкрапленнями та плямами попелу і вугликів. Дно нерівне, місцями з невеликими заглибленнями, заповненими вугликами і попелом. Глиняна піч розміщувалася в північно-східному куті житла і була звернена устям до входу. Піч не прилягала до стінок житла, а знаходилася на відстані 35-40 см від них. Вона мала підковоподібну форму, її розміри становили: довжина – 1,14 м, ширина – 1,08 м. Стінки збереглися на різну висоту. Північна стінка сягає 45 см, західна біля челюстей частково обвалилася (фото 14). Стінки печі з внутрішнього боку були випалені до червоного кольору. Черинь печі мала два горизонти. Нижній у вигляді тонкого прошарку випаленої глини покритої шаром вугликів та попелу був перекритий шаром глини товщиною 4-12 см, верхній прошарок якої був випалений до цеглястого кольору і вкритий вугликами, які проникли в цю глину (рис. 10). З південно-західного боку до печі прилягала овальна яма заповнена попелом і вугликами. Очевидно, вона служила передпечною ямою легко заглибленою в долівку житла. В її центрі виділяється невеличке округле заглиблення діаметром 35-40 см і глибиною 8-10 см, можливо, від стовпа.

Вхід у житло був влаштований з південного боку у вигляді вузького і короткого коридорчика, який плавно заглиблювався до південної стінки житла.

У заповненні споруди знайдено лише п'ять уламків кераміки, серед яких три бочки посудин і два вінця, один з яких належав ліпній мисці, а другий горщику, виготовленому на гончарному колі. Визначальною для датування цієї житлової споруди є верхня частина кружального горщика, знайдена на гл.1 м, на долівці за північною стінкою печі. Він виготовлений з тіста в якому є значна домішка дрібного піску. Посудина має зовнішню поверхню сірого кольору і світло охристу внутрішню за рахунок нанесення тонко прошарку ангобу. Випал горщика трьохшаровий. Діаметр посудини по вінцях 20 см. Горщик має розхилені назовні вінця, край яких потовщений і карнизоподібно профільований, шийка посудини добре виділена (рис. 11, 1). Горщики з такими ознаками датуються XI ст. і саме до цього періоду можна віднести об'єкт 5.

У заповненні цього ж об'єкту на гл. 0,8-1 м виявлено уламок вінчика ліпної посудини. Вона має вигладжену зовнішню поверхню світло-сірого кольору і темнішу внутрішню сторону.

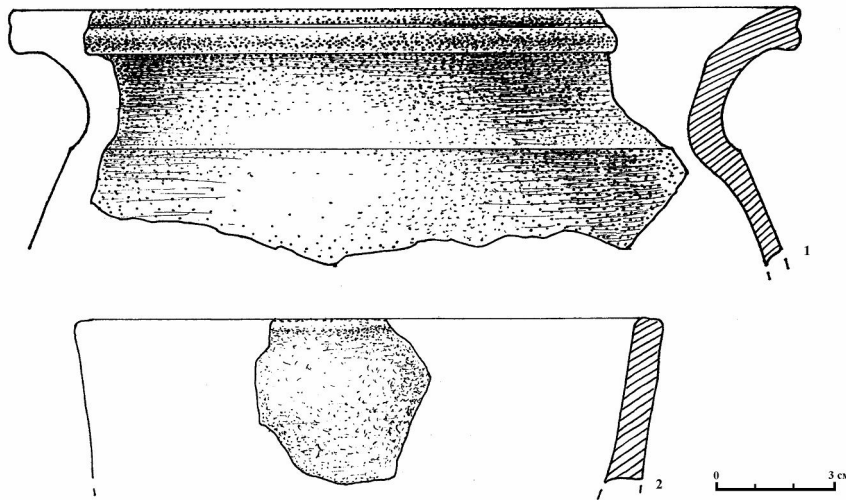

Рис. 11. Черчик II. Керамічний матеріал з об'єкту 5, гл. 0,8-1 м
Fig. 11. Cherchyk II. Ceramic material from the object 5, depth 0,8-1 m

Вінця посудини прямі, легко заокруглені. Діаметр посудини по вінцях 16 см. (рис. 11, 2). Цей фрагмент посуду потрапив з культурних шарів ранньозалізного часу та енеолітичної доби.

На розкопі I виявлено також нечисленні матеріали і кілька об'єктів раніших періодів. У центральній частині розкопу відкрито три неглибокі ями, що знаходились поряд одна одної (рис. 2). Контури ям виступили на гл. 0,5 м. У

плані ями мали овальну форму діаметром від 1,2 до 1,6 м, глибина ям від рівня виявлення від 0,45 до 0,57 м. У перерізі вони мали неправильну лінзоподібну форму. Їх заповнення у верхній частині складалося з гумусованого супіску коричневого кольору товщиною 0,15-0,20 м під яким залягав сажистий прошарок сірого кольору з дуже дрібними вкрапленнями вугликів. У кожній з ям знайдено по декілька уламків ліпної кераміки, які можуть відноситися до енеолітичної доби і, можливо, пов'язуватися з лендельською культурою.

ПІДСУМКИ

Дослідження пам'ятки Черчик II показало, що перші поселенці з'явилися тут ще за доби енеоліту, маємо також сліди освоєння цієї території у ранньозалізному часі, але найкраще збереглися об'єкти слов'янського поселення. Три з них (об'єкти 1, 3, 5) служили житловими будівлями, два відносяться до господарських об'єктів. Керамічний матеріал з них представлений переважно горщиками двох типів, які виділяються за формою вінця. До першого відносяться горщики, вінця яких відігнуті назовні, потовщені і зрізані по зовнішньому краю (рис. 5, 1-2, 5; 8, 1). Кількісно переважають горщики з потовщеним карнизоподібно профільованим зовнішнім краєм вінця (рис. 5, 3; 4, 1-2, 5; 8, 2-3; 11, 1). Обидва профілі вінця характерні для посудин X-XI ст., причому перший вважається давнішим. Подібні до першого типу горщики відомі на поселеннях у Ріпневі [Ауліх, 1958, с.38-39, табл. II, 7, 9, 11], Затурцях [Кучера, 1971, с.181-182, рис.6,5], городищах у Білеві [Ауліх, 1972, с.175-176, рис. 3, 6; 5, 1], Муравиці [Свешніков, Петегирич, 1978, с.84, рис. 5, 2] та на інших пам'ятках. Другий тип дуже характерний для XI ст. і добре представлений у Пліснеську [Кучера, 1961, с.148, рис. 2,5], Перемилі [Ратич, 1976, рис. 62], Червені [Abramowicz, 1959, s. 170-173, гус. 26-27, 30-32] та на інших городищах та поселеннях Прикарпаття і Волині. На підставі керамічного матеріалу поселення Черчик II можна датувати кінцем X-XI ст.

Виявлені на поселенні житла різко контрастують з т.зв. житловими будівлями, які відкрила експедиція Львівського національного університету в околицях Черчика та на інших поселеннях Яворівщини. Всі три житлові споруди з поселення Черчик II, досліджені нами, мають чітку форму близьку до квадрата, з печами в одному з кутів. Інколи фіксуються сліди входу у вигляді невеликих коридорчиків, ями від стовпової конструкції. На поселеннях, які досліджували археологи університету „житла” виглядають досить незвично. Вони мають овальну форму або складаються з двох поєднаних між собою овальних ям, „дивні печі” у вигляді скупчення перепаленої глини і залізних шлаків [Пелещин, 1996, рис. 11; 20]. Подібні до них житла виявлено цією ж експедицією біля сіл Салаші, Чолгині, Грушів, Прилбичі на Яворівщині [Пелещин, 1996, рис. 12; 14; 16; 18]. Визначення таких об’єктів як житлових будівель здається малоправдоподібним. Ймовірно, що це спеціальні ями для висушування чи попередньої обробки залізної руди перед виплавою металу.

У двох житлах з поселення Черчик II простежено входи у вигляді невеликих коридорчиків, які прилягали до стін будівлі з південного або східного боку. Такі конструктивні особливості добре відомі у житлових спорудах VII-XIII ст. на слов’янських землях від Ельби до лівобережжя Дніпра та в басейні середнього та нижнього Дунаю [Раппопорт, 1975; Donat, 1980]. У південних районах Польщі т.зв. коридорчики засвідчено у житлових будівлях на 14 поселеннях. Цікаво, що на городищі у Страдові всі вони відносяться до останньої фази існування поселення, яку датують X-сер. XI ст. [Zoll-Adamikowa, 1997, s.163, 169]. На території Прикарпаття і Волині подібні житла відкрито у Пліснеську [Кучера, 1962, с.23, рис.6; 21], Буську [Корчинський, Петегирич, 1986, с.251], на поселеннях Північної Буковини [Тимошук, 1976, с.58, рис. 20] та на багатьох інших пам’ятках. Вони доживають тут до XIII ст., про що свідчить одна з будівель на городищі у Городниці [Петегирич, 1983, с.48-49, рис.2]. Таким чином, житла з поселення Черчик II вписуються своїми конструктивними ознаками та хронологією у загальнослов’янські житлові будівельні комплекси, чого не можна сказати про „житла”, відкриті археологами Львівського університету.

Встановлено також, що мешканці поселення Черчик II займалися добуванням заліза, використовуючи для цього виходи болотної руди, яка залягала поблизу поселення у заболочених долинах. Про це свідчать шматки криці, залізна жужелиця, які повсюдно залягають на поверхні поселення, у культурному шарі та у відкритих об’єктах. Їх використано також для побудови глиняних печей, а в одному випадку жужелицею вимощено долівку житла. Висушену і подрібнену руду попередньо випалювали на вогнищах, готуючи її для виплавки.

Отже отримано переконливі дані про розвиток залізодобувного ремесла в цьому селищі. Сліди залізодобування відомі на інших поселеннях Яворівщини цього і ранішого часу, що вказує на формування вже у IX-XI ст. спеціалізованого ремісничого району, який поруч з соледобувним промислом у Підкарпатті відігравав важливу роль в економічному розвитку давньої Перемишльської землі.

ЛІТЕРАТУРА

Ауліх В.В.

1958 Основні результати археологічного дослідження древньоруського селища в с. Ріпнів Львівської області // Дисертаційний збірник. – Київ. – С.26-58.

1971 До питання про місцезнаходження літописної Пересипниці // Середні віки на Україні. – Вип.1. – Київ. – С.168-176.

Корчинський О.М., Петегирич В.М.

1986 Исследования летописного Бужска // АО 1984. – Москва. – С.251-252.

Кучера Р., Слободян В., Чорновол І.

- 2003 Каталог пам'яток історії та культури Яворівського району Львівської області // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VII. – Дрогобич. – С.562-598.
- Кучера М.П.*
1961 Кераміка древнього Пліснеська // Археологія. – Т. XII. – С.143-154.
1962 Древній Пліснеськ // АП УРСР. – Т. XII. – С.3-56.
1971 Ранньосередньовічне городище поблизу с. Затурці на Волині // Середні віки на Україні. – Вип. 1. – С.176-87.
- Павлів Д., Петегурич В.*
2004 Каталог пам'яток археології у межах річки Шкла та Стрв'яжу. – Львів. Рукопис.
- Пелецишин М.А.*
1996 Стародавня Яворівщина. Нариси з історії та археології. – Львів.
1998 Деякі проблеми вивчення висоцької культури в межах річки Західного Бугу і Сяну // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Львів. – С.15-32.
1999 Поселення III-IV ст. у Розточчі // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. Збірник наукових праць. – Київ-Львів. – С.204-216.
- Пелецишин М.А., Касюхнич В.В., Рудий В.А.*
1991 Розкопки на Розточчі // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – С.72-74.
- Петегурич В.М.*
1983 Пам'ятки часу навали золото ординців на Галицьку землю // Археологія. – Вип.42. – С.47-51.
- Петегурич В.М., Павлів Д.*
2004 Дослідження пам'яток археології на трасі будівництва автомагістралі Краковець-Львів // ІУ ім. І.Крип'якевича НАН України у 2003 р. Інформаційний бюлетень – Львів.
- Петегурич В., Павлів Д., Войнаровський В.*
2004 Звіт про роботу Яворівської рятівної археологічної експедиції Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України у 2003 р. – Львів.
- Ратич О.О.*
1976 Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – Київ. – С.132-206.
- Свєшніков І.К., Петегурич В.М.*
1978 Археологічні дослідження в с. Муравиця // Археологія. – Вип. 27. – С. 79-86.
- Старчук І.Д.*
1952 Розкопки городища Пліснеська в 1947-1948 рр. // АП УРСР. – Т. III. – С.379-394.
- Тимошук Б.О.*
1976 Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. – Київ.
- Abramowicz A.*
1959 Ceramika z Czermna nad Huczwą // Archeologia Polski. – Т. IV. – Z.1. – S. 149-185.
- Donat P.*
1980 Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert. – Berlin.
- Zoll-Adamikowa H.*
1997 Wczesnośredniowieczne półziemianki z tzw. Korytarzykami z grodziska w Stradowie // Archeologia Polski. – Т. XLII. – Z.1-2. – S.161-173.

Volodymyr Petehyrych, Dmytro Pavliv, Ihor Prynada
The settlement of X-XI century near Cherchyk village in Javoriv district

The investigations of the settlement of X-XI century near Cherchyk village in Javoriv district, Lviv region were carried out in 2003. This settlement arose on place of ancient sites from the periods of Eneolithic and Early Iron Age. Remains of three dwellings and two household structures were discovered there. The archeological material shows that inhabitants of the settlement specialized in iron mining. The settlement in Cherchyk and other sites of Javoriv district demonstrate that specialized metallurgical region was formed here in IX-XI century. So, this region had great influence on the economic development of ancient Peremysl' Land.